

Anu Lahtinen

KÄRLEK OCH FÖRPLIKTELSE: ARISTOKRATISKA SYSTRARS BREVVÄXLING UNDER 1500-TALET

Introduktion

Kan E[ders] M[ajestä]t af ett bedröfwet hierte icke oförmält lådta, att Gud den Alzmäktig haff[ve]r täckts att kalla af thenne bedröfwede jemmerfulle Werlden min hiertans Käre Herre [...] låter iagh E[ders] M[ajestä]t her medh ödmiukeligen förnimma Att han Sal[ig] i Gudj afsomnade [...] och så hugneligh Vpgaf sin Ande, att iagh i alle mine bedröfwede lijfz dagar haf[ve]r att hugna migh vidh [...] Begärer af E[ders] M[ajestä]t ödmiukeligen icke wille denne min långlige skrifwelse Vthi ogunst optaga, Dett iagh Vthaf hertteligh sorgh och bedröfwelse hafwer warit förorsaket till.¹

Så här skrev friherrinnan Ebba Gustafsdotter (Stenbock, d. 1614) till sin syster, änkedrottning Katarina (d. 1621), för att ödmjukt informera henne om sin mans, Klas Flemings död i vårtiden 1599.² För en modern läsare är det kanske den formella delen av brevretoriken som är mest påfallande: den kungliga systemen tilltalas mycket undersåtligt. Det är typiskt för den tidigmoderna svenska korrespondensen att dess stil är formell och konventionell, skenbart till och med kall, med noggranna hänvisningar till tidens sociala hierarkier.

Bilden nyanseras lite grann när blicken riktas på ett annat brev, skickat av drottning Katarina till en annan syster, grevinnan Cecilia (d. 1626). Texten med sina hälsningar och hänvisningar till systerskapet liknar lite mera den stil som man nuförtiden skulle kunna vänta sig i brev mellan två systrar:

Wår systerlig Kierlige helssen med Gudh Alzmechtig altiijd tilforende etc. Kiere Syster wår Kiere Systers helssse och wålmåghe åhr oss kierdt till adt förnimme [--] H[järtans] K[ära] Systher vi begere kerlige ath wår K[ära] S[yster] vil så laghe sin

Den här artikeln har skrivits i projektet "Vännernas, Brödernas och Grannarnas politik" som har finansierats av Finlands Akademi. Jag vill speciellt uttrycka min tacksamhet för många diskussioner med forskaren Ulla Koskinen som har studerat den broderliga retoriken i svenska 1500-talsbrev. Jag har tidigare diskuterat de teman som behandlas i artikeln i min doktorsavhandling (Lahtinen 2007a; en svensk upplaga utkommer i början av år 2009) och i en engelskspråkig artikel (Lahtinen 2007b), där fler relevanta källhänvisningar kan hittas.

¹ Ebba Gustafsdotter (Stenbock) till Drottning Katarina, Åbo Slott 5.6.1597, Kopiaokirja / Kopieboken 1592–1601, s. 131–132, Finska nationalarkivet (FNA).

² Mera information om fru Ebbas situation år 1597 i Lahtinen 2007c i dess helhet.

legghenhet och medh thed försthe kome hith thil os på thed vj må så thale med vår K[ära] Systher efther ath thet är nu en long thid Sedhen vår K[ära] S[yster] var hos os gudh lathe os kome samem med helse och gledhe³

Ord som hänvisar till känslor och familjeförbindelser kan dock vilseleda moderna läsare. T.ex. orden ”kär” och ”kära syster” användes flitigt mellan systrar men också mellan mera avlägsna adliga personer och hörde alltså till tidens allmänna retoriska repertoar. Många drag i den här retoriken kan verka ganska svårbegripliga om läsaren inte känner till brevretoriken och dess logik. Detta har kanske bidragit till att familjekorrespondens och dess nyanser oftast inte har studerats djupgående av de historiker som har ägnat sig åt den svenska 1500-talseliten.⁴ Dessutom har ju familjehistoria traditionellt inte stått i fokus inom historieforskning hos oss och i Sverige.⁵ T.ex. i England, där källäget är bättre, har omfattande studier inom denna inriktning publicerats.⁶

Även när det gäller Sveriges historia kan bevarade familjbrev dock berätta en hel del om familjeförhållandena och nätverken mellan släktingar och närstående – både när det gäller de vardagliga relationerna och idealen under den aktuella perioden. I det följande kommer jag att diskutera hur de aristokratiska systrarna Stenbocks brev kan tolkas och hur den allmänna retoriken om systerlighet, som inte var reserverad endast för blodsfränder, överlappar den retorik som är mera typisk för speciellt blodsfränder. Brevet och deras retorik ger oss en aning om komplicerade vardagliga familjeförhållanden – om förväntningar om lydnad och vördnad å ena sidan och om mänskliga misstolkningar, dubier och stridigheter å den andra.⁷ Jag hävdar också, att de aristokratiska systrarnas brev inte saknar värme och systerligt intresse.

Systrarna Beata (d. 1583), Katarina, Cecilia, Ebba och Märta (d. efter 1624) Gustafsdöttrar (Stenbock) levde sina vuxna liv under den senare hälften av 1500-talet och i början av 1600-talet. De var döttrar till det adliga paret Gustav Olofsson (Stenbock) och Brita Eriksdotter (Leijonhufvud).

³ Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Stockholm 23.10.1582, Skoklostersamlingen 2:5, Svenska riksarkivet (SRA).

⁴ Några forskare, exempelvis Gudrun Utterström, Stina Hansson och Ulla Koskinen, har dock skrivit om brevretoriken, se Utterström 1968; Hansson 1988; Tiisala 2004, Koskinen 2005, Hakanen – Koskinen 2009 (i tryck). Ellen Fries och Fridolf Ödberg har också använt 1500-talskorrespondens i sina pionjärarbeten. Fries 1895; Ödberg 1907; Ödberg 1908; Ödberg 1909. Se också Norrhem 2003; Samuelson 1994, s. 167.

⁵ Lahtinen 2007b, s. 183–184.

⁶ Se t.ex. Daybell 2001, 2006.

⁷ Jag har funnit Maarit Leskelä-Kärkis forskning i modernare systemskap och dess mångsidighet tankeväckande. Leskelä-Kärki 2002; Leskelä-Kärki 2003; Leskelä-Kärki 2006.

Gustav och Brita hade sammanlagt fjorton barn, av vilka flera dog relativt unga.⁸ Som medlemmar av den svenska aristokratin genomlevde systrarna intensivt sin tids turbulenta maktkamp i Vasahusets närmaste kretsar. Deras egen verksamhet inom familjekretsen och vid hovet var viktig, och deras bröder, makar och släktingar deltog i beslutsfattandet och politiska möten.

Systrarnas moster, Margareta, var kung Gustavs andra gemål. Katarina Gustafsdotter blev hans tredje maka och änkedrottning eftersom han dog några år efter giftermålet. Systrarna Beata och Cecilia fick titeln grevinna genom sina giftermål med grevarna Peder Brahe och Gustav Johansson (Tresor), medan systemen Ebba gifte sig med den mäktiga friherren Klas Fleming. Den yngsta systemen Märta förblev ogift.

Antalet bevarade brev från korrespondensen mellan systrarna är inte stort: de är sammanlagt cirka 25 stycken. De flesta av dem har skickats av änkedrottning Katarina. I dem finns en hel del hänvisningar till icke bevarade brev som skrivits av hennes systrar, och information om systrarnas liv och korrespondens fås även i brev som har skrivits av andra familjemedlemmar.⁹ Dessutom tillåter materialet fruktbara jämförelser mellan systrarnas brev och annan korrespondens från tidevarvet, då såväl det typiska som det exceptionella i korrespondensen kan tas i beaktande.

Flera personer var ofta involverade såväl i skrivandet som i läsandet av brev. Man har också diskuterat huruvida breven kan ge information om avsändarens motiv i fall de har formulerats av t.ex. en skrivare. Forskarna har dock poängterat att avsändaren definitivt kontrollerade innehållet i sina brev, även om dessa hade skrivits av andra.¹⁰ Vissa postscripta och brev skrevs också av drottningen själv eller av någon adelskvinna som ingick i hennes följe.¹¹ Möjligen stod ingen skrivare till förfogande i dessa fall, eller kanske ville drottningen undvika att i skrivarens närvaro behandla för

⁸ Släktskapsförhållandena illustreras i bilaga 1: Släktavla över systrarna Stenbock och deras familjekrets. En någorlunda korrekt släkttavla över familjen Stenbock finns i Elgenstierna 1932, 568–571. Se också Lahtinen 2007a, s. 142–157.

⁹ Största delen av dessa brev förvaras i Cecilia Gustafsdotters (Stenbock) arkiv, Skoklostersamlingen, Miscellanea 2:5, SRA. Se även Ericssbergarkivet, Autografsamlingen vol. 202: Stenbock A–E, SRA; Kopiokirja / Kopieboken 1592–1601, s. 131–132, FNA; *Konung Gustaf den förstes registratur XXIV*, s. 37. Mera familjekorrespondens av nära anförvanter finns t.ex. i Beata Gustafsdotters (Stenbock) sons, Abraham Brahes arkiv i Skoklostersamlingen 2:7 och 2:8, SRA, och ett brev har tryckts i *Historiska märkvärdigheter till upplysning af Svenska häfder 2*, s. 124–126.

¹⁰ Daybell 2001a, s. 1–3; Lahtinen 2007b, s. 185–186.

¹¹ Handstilen i drottningens brev och postscripta varierar. Ett av hennes brev kan säkert identifieras som skrivet av hennes systerdotter Katarina Fleming. Drottning Katarina till grevinnan Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Strömsholm 16.12.1618, Skoklostersamlingen 2:5, SRA. Katarina Flemings handstil kan också ses t.ex. i flera av hennes brev till Abraham Brahe, Skoklostersamlingen 2:7, SRA.

ömtåliga teman. I egenhändiga brev eller brevdelar är meningarna inte alltid så noggrant formulerade, även om de i stort sett följer den vanliga retoriken. Vid Lunds universitetsbibliotek förvaras en liten papperslapp, förmodligen egenhändigt skriven av drottning Katarina. Där tilltalar hon mottagaren ganska informellt som sin "Käraste fränka" och ber henne komma på besök.¹²

"Kära systrar" och "Hjärtans kära systrar"

Innan blicken riktas på de ovan nämnda aristokratiska systrarnas brev är det viktigt att lyfta fram några allmänna konventioner i tidens korrespondens. Den svenska 1500-talsadeln var inte lika insatt i brevt teorin eller retoriken som deras samtida i England eller som den svenska aristokratin senare på 1600-talet.¹³ På 1500-talet följde korrespondensen i Sverige fortfarande mestadels den medeltida läran om *ars dictandi*, konsten att formulera brev, vars rötter låg delvis i antiken.¹⁴ Brevt teorin lade stor vikt på korrekta tilltalsuttryck som skulle reflektera förhållandet mellan korrespondenterna i samhällshierarkin. Dessutom betonades betydelsen av korrekta formuleringar.

Även om brevskrivningskonsten i Sverige saknade vissa finesser blev de viktigaste dragen bekanta för de flesta förnäma människor, antingen genom formulärböcker, *summae dictaminis* samt lokala folkspråkliga brevsamlingar eller helt enkelt genom egen korrespondens och praktisk övning.¹⁵ Som Stina Hansson har påpekat var till exempel även bönderna i andlig litteratur formulerade på ett sätt som kom nära reglerna i *ars dictandi*. Vissa retoriska formler var alltså viktiga för tidens kommunikation i allmänhet.¹⁶ Även om adelskvinnornas utbildning fokuserade på hushållssysslor lärde de sig nog de viktigaste reglerna antingen genom systematiskt övande eller socialisation.

Som sagt var det inte endast blodsförvanter som i brev kallades systrar och bröder. Ord som hänvisade till familjeförhållanden användes regelbundet för att beskriva även andra relationer. Adliga kvinnor lärde sig därmed bl.a. att de skulle hänvisa till varandra som systrar, medan adliga män använde tilltalet "broder". Tilltalen *syster* eller *broder* markerade alltså

¹² Drottning Katarina till en oidentifierad släkting, 19.4.1596, De la Gardieska samlingen, Historiska handlingar, Gustaf I:s gemål: Katarina Stenbock, Lunds universitetsbibliotek (LUB).

¹³ Se t.ex. Hansson 1988, Hansson 1993, Tanskanen 2003.

¹⁴ Hansson 1988, s. 15–20; Tiisala 2004, s. 197–198.

¹⁵ Om brevt teori och dess tillämpning se Hansson 1988, s. 15–20; Tiisala 2004; Larsson 2003, s. 188–192; Hakanen – Koskinen 2009.

¹⁶ Hansson 1991, s. 108–109.

att korrespondenterna var av samma rang, vilket också medförde förpliktelser att visa systerlig eller broderlig solidaritet och välvilja mot varandra.¹⁷ Marko Hakanen och Ulla Koskinen har påpekat att 1500-talsretoriken betonade mera informell närhet av den här typen, syskonskap och vänskap, medan brevt retoriken på 1600-talet blev mera hierarkisk.¹⁸ På andra sidan verkar ordet "kusin" på 1700-talet ha brukats på ungefär samma sätt som "syster" eller "broder" på 1500-talet.¹⁹

Om brev mellan blodsyster och ståndssyster jämförs, upptäcker man vissa skillnader. Tilltalsuttrycket "hjärtans kära syster" (ofta förkortat till H K S) användes nästan uteslutande mellan nära blodsanförvanter och i vissa fall mellan personer i nära svågerns förhållanden. Däremot avslöjar uttrycket "Kära syster och synnerligen goda vän" att korrespondenterna inte var nära blodsanförvanter, fast de hade eller förutsattes ha speciellt förtroendefulla relationer. Så här kallades ofta till exempel en svägerska.

TILLTALSORD	FÖRHÅLLANDEN MELLAN KORRESPONDENTENA
<i>Hjärtans kära syster/broder</i> (HKS / KHB), t.o.m. <i>Hjärtans allra käraste syster/broder</i> (HAKS/HAKB)	nära blodsförvanter, viktiga personer i svågerns förhållanden
<i>Kära syster / broder</i> (KS / KB)	blodsförvanter, svågerns förhållanden, andra adliga personer
<i>Kära syster / broder och goda vän</i>	viktiga personer i samma rang, uteslutande blodsförvanter
<i>Kära fränka / frände</i>	relativt distanta släktingar
<i>Goda vän</i>	personer som var lite lägre i social rang (tex. en adlig person till en oadlig person)

Med ordvalet "Kära fränka" hänvisades till ganska avlägsna släktingar, medan tilltalet "Kära syster (K S)" kunde användas mellan vilka adliga kvinnor som helst. Som Ulla Koskinen har observerat använde adliga män på samma sätt orden "Hjärtans kära bror" (H K B), "Käre bror och synnerligen goda vän", "Kära frände" och "Kära bror" (K B). Om den adliga brevskrivaren däremot kallade mottagaren endast sin "goda vän" var adressaten lågadlig eller oadlig. Dessa personer tillhörde inte syster- eller broderskapet.²⁰ Även i den oadliga tjänstemannaklassen verkar principerna i

¹⁷ Koskinen 2005; Lahtinen 2007b, s. 186–187.

¹⁸ Hakanen – Koskinen 2009.

¹⁹ Hasselberg 1998, s. 86–87.

²⁰ Koskinen 2005; Lahtinen 2007b; Hakanen – Koskinen 2009.

denna retorik ha varit bekanta.²¹ Som Luc Kooijmans, som har undersökt samtida holländsk korrespondens, har påpekat låg släktskap och vänskap nära varandra och överlappade varandra delvis, men släktskapet kom först.²² Genom att analysera brevretoriken kan en forskare få ny information om korrespondenternas samhälleliga position och de sociala relationerna mellan dem, även om personerna i fråga har efterlämnat bara ett fåtal brev.²³

Tilltalsuttrycken angav alltså korrespondenternas sociala ställning. Motsvarande uttryck hade använts redan i antiken och i medeltida brev och de återkommer i tidigmodern korrespondens även i andra länder inom Östersjöområdet och i Europa. Samma typ av retoriska regler tycks också ha bestämt tilltalet mellan klosterfolk.²⁴ Luc Kooijmans har konstaterat att brevsribenterna hänvisade ofta till vänskap eftersom den ansågs vara en idealisk relation.²⁵ På samma sätt kan man enligt min åsikt hävda att uttryck för relationer inom familjen, t.ex. mellan systrar eller föräldrar och barn, kunde användas retoriskt för att beskriva idealiska relationer mellan människor över huvudtaget, och den bakomliggande tanken var alltså att nära familjemedlemmar skulle leva i sänja, ”som bröder bör at leffua tilsammen”,²⁶ och ta hand om varandra. Därför var det naturligt att på retorisk nivå försöka få det här idealet, och de förmåner och förpliktelser som det representerade, att omfatta även andra mänskliga relationer.

Tilltalsuttrycken kunde också användas för att smickra och manipulera mottagaren. Fru Ebbas behov av ekonomiskt stöd kan vara grunden till att hon, i början av 1600-talet, kallade sin systersons hustru, den unga Elsa (Nilsdotter) Gyllenstierna (1577–1650) för ”Hiertans Kära Syster”:

Wälbårne grefuinne hiertens Kere Syster min Kere Syster och broders och deres Kere Kåmnes wårdenes welmöghe ähr migh altidh Kertt tiil for[nime] och kerligen will haffue min K[ära] S[yster] betaketh för all systerligh kerligh benegenheth [--] dæth Jagh medh all kerligh taksamheth och systerligh trogenn benegenheth vthi huadh gåth gudh tekes Jagh kann förmå kerligen förskyle will [--]²⁷

²¹ Intressanta exempel på icke-aristokratisk korrespondens samt användandet av ”hjärtans kära syster/broder” och ”kära syster/broder”-retoriken finns i fragment av en kopia från Viborg i Biographica, Kupiainen, Henrik Henriksson, FNA.

²² Kooijmans 1997, s. 14–18.

²³ Se t.ex. Lahtinen 2007d, s. 32–33.

²⁴ Swabey 1999, s. 44–45, Larsson 2003, s. 189–192; Tiisala 2004, s. 198–200.

²⁵ Kooijmans 1997, s. 14–18.

²⁶ Erik Fleming om idealförhållandet mellan bröderna, *Erik Flemings jordeböcker*, s. 147.

²⁷ Ebba Gustafsdotter (Stenbock) till Elsa Nilsdotter Gyllenstierna, Drottningholm 21.5.1606, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

Början av fru Ebbas brev är typisk för sin tid med vissa tilltalsuttryck, hälsningar och försäkran om ömsesidigt bistånd.²⁸ Ebbas hänvisning till ”systerlig trogen benägenhet” kristalliserar innehållet i systerskapets retorik. Med sina många tacksägelse och löften om ömsesidiga tjänster är strukturen också typisk för femtonhundredalsbrev som innehåller en begäran. Ebba ville ju först och främst sälja textilier till sin ”Hjärtans kära syster” för att få lite medel för att täcka sina utgifter. I sådana här fall skulle skrivaren noggrant formulera den ovannämnda delen, som i *ars dictandi* kändes som *captatio benevolentiae*, för att visa sin tacksamhet och färdighet till ömsesidiga tjänster.

Det är intressant att orden ”hjärtans kära syster” används här i stället för de i ett svågerekapsförhållande mera vanliga uttrycken ”kära syster och goda vän”. Med tanke på att ålderskillnaden mellan dessa två var åtminstone tjugo år skrev Ebba här på ett iögonenfallande systerligt sätt. Detta kan tolkas som en vädjan till mottagarens välvilja, eftersom Ebba befann sig i ekonomiska svårigheter. På ett liknande sätt kunde adliga män kalla kungens oadliga, men mäktiga sekreterare ”sina bröder” när de önskade ynnestbevis från dem.²⁹

I enlighet med Leonore Davidoffs iakttagelser kan det påpekas att ”systerskap” på många sätt var en socialt konstruerad företeelse vid sidan av biologiskt släktskap.³⁰ Detta framhävs av det faktum att det också fanns individer som vi skulle definiera som blodsförvanter men som inte hörde till den tidigmoderna ”syskonkretsen”. En oäkta halvsystem kallades till exempel inte syster, utan tilltalades som *trogen tjänarinna*. Med tanke på i hur hög grad släktskapsretorik annars användes är det iögonenfallande att oäkta barn uteslöts. Denna tystnad gällde speciellt brev där adliga personer hänvisade till oäkta barn i sin egen familjekrets. Oäkta döttrar eller söner kunde ha blivit erkända av sin fader och även vara emotionellt bundna till sina halvsyskon, men det var endast de äkta barnen som utgjorde kärnan av familjen.³¹

Även mellan adliga personer kunde rangskillnaderna i vissa fall vara så stora att den systerliga retoriken inte kunde användas. Modern, svärmodern, mormodern och även andra äldre kvinnliga släktingar kallades mödrar. Till dem skulle brevsändaren uttala sin dotterliga eller sonliga lydnad och tacksamhet. Stilen berättar antagligen mera om vad som förutsattes och

²⁸ Koskinen 2005, s. 242; Lahtinen 2007b, s. 187–188.

²⁹ Hakanen–Koskinen 2009.

³⁰ Se Davidoff 1995, s. 207–208.

³¹ Se t.ex. Katarina och Hebla Flemings donation till deras oäkta halvsystem Filippa Klasdotter och dess make, Joen Joensson, 6.10. 1614, Biografica, Fleming, SRA; Lahtinen 2006; Lahtinen 2007b, s. 187.

förväntades av mottagaren än hur förhållandena i verkligheten såg ut. Svärmodern kunde hälsas med flera kärliga hälsningar och djupare dotterlig ödmjukhet än den riktiga modern, till vilken relationerna kan antas ha varit varmare.³² Retoriken verkar ha blivit desto mera översvallande ju mera förhållandena i praktiken hotades av olika konflikter eller besvärliga krav.

Det är alltså viktigt att inte tolka ord om kärlek och närhet bokstavligt. När det till exempel gäller fru Ebbas ovan nämnda brev till fru Elsa ska innehållet analyseras med tanke på brevens innehåll som helhet, med tanke på förhållandena mellan avsändaren och mottagaren, deras position och brevens ändamål. Inte heller ska hierarkiska markeringar alltid tolkas som bevis på emotionell distans.³³

Systrarna Stenbocks korrespondens visar att det fanns tydliga hierarkiska skillnader mellan dem: Änkedrottningen titulerades "Högborne Furstinne Min Nådige Droningh" även av sina systrar, medan den yngsta, ogifta system mera anspråkslöst kallades "thenn Eddele och Welborne vår käre Syster Jomfru Märrete". I ett brev, skrivet av grevinnan Cecilia, skickar avsändaren sin "ödmuke Kärilige Helsenn medh gudh alzmechtigh" till sin kungliga syster Katarina. Cecilia ber om ursäkt att det har dröjt innan hon har hunnit skicka plommon:

Min nådige drätmingh iagh [...] begärer ödmukeligh E[ders] M[ajestä]t will migh nådigt icke förtencckia att iagh icke före sende them till E[ders] M[ajestä]t ty the war icke förr mogne.³⁴

Med de hierarkiska dragen blandades dock också uttryck som hängde samman med systerskapsretoriken och som betonade affektion. Sådana uttryck är annars ovanliga i korrespondens mellan kungliga personer och deras undersåtar. Att det här handlade om korrespondens mellan blodssystrar kommer speciellt tydligt fram i drottning Katarinas brev, där hon undviker de starkast hierarkimarkerande ordvalen som till exempel "vår vilja är". Däremot betonar hon mera "kärleksfulla" förhållanden och förpliktelser, något hon inte gjorde när hon skrev till personer utanför sin familjekrets. Detta framgår tydligt av hennes brev till system Beata:

³² Se till exempel Elin (Larsdotter) Fleming till sin svärmor Anna Klemetsdotter "Bjelke" (Hogenskild), 1.7.1578, Handlingar och brev rörande släkten Bielke, Vol. X 255d, Uppsala universitetsbibliotek (UUB); Lahtinen 2007a, s. 109–110, 117–118.

³³ Om kärlek och hierarkier se Korhonen 2002 i dess helhet.

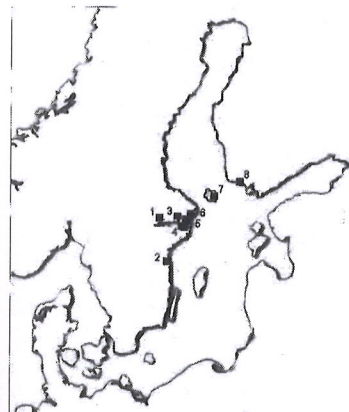
³⁴ Cecilia Gustafsdotter (Stenbock) till drottning Katarina, Haga 22.9.16... [före 1622], Ericsbergsarkivet, Autografsamlingen vol. 202: Stenbock A-E, Svenska Riksarkivet (SRA) Enligt arkivarieanmärkingar i volymen skulle dokumentet vara adresserat till drottning Kristina, men både adressen och innehållet bevisar att det utan tvivel är änkedrottning Katarina som är mottagaren.

Vår synnerlig gunst och kerlige helssen etc, Effer thet käre hiertens syster, fru Beata, I udi en long tijd haffve varid ifrå oss, så lenchte och begäre vij nu mycket att kome medh eder til taelis etc. Hvarföre är vår gunstige och kerlige begären, att um eder så legeligt vare kan, thet I dhå vele med thet förste förfoge eder till oss åth Upland, thet vij medh eder gunsteligen och kerligen förskulle vele, och haffve vij eder nu inthet synnerligt annet opå thenne tijd att tilschriffve, uten bedie eder kerligen, att I her Peder Brae opå våre vegne kerligen hellsse vele. Befalendes eder Gud alzmechtigeste.³⁵

Retoriskt balanserar drottning Katarina här mellan gunst och kärlek. Det är hennes begäran, inte hennes vilja, att system ska komma till hennes hov, och det är längtan efter ett möte och samtal som Katarina hänvisar till. Samma tema återkommer i flera av Katarinas senare brev till sin syster Cecilia:

Och gud schall wethe att wij haffue mykid lengtad och åstundatt att wij måtte få thale med vår Käre syster, effer tz haff[ver]r warid en long tijd sedhen wij skildes åth, och myken sorglig lägenh[et]z och frånfälle haff[ve]r sig [ut]fförinnan tildragedh [–]³⁶

I dessa brev får systerskapet ett innehåll som inte endast hänvisar till retoriska ideal eller till den gällande samhällsordningen. Man kan ana en tanke här att systrarna även emotionellt ska dela ljuvt och lett tillsammans. Vid en fortsatt analys av spelet mellan ideal och verklighet inom dessa systerliga förhållanden är det viktigt att beakta både retoriken och innehållet i breven, med andra ord vilka teman systrarna tog upp med varandra.

Platser där systrarnas brev har daterats

1. Strömsholm Slott, hörde till änkedrottning Katarina
2. Stegeborg
3. Haga slott, hörde till Cecilia Gustafsdotter
4. Stockholm
5. Rydboholm Slott, hörde till Beata Gustafsdotter och hennes make, Per Brahe
6. Björnö gård, Norrtälje, hörde till Cecilia Gustafsdotter
7. Kastelholm Slott, hörde till änkedrottning Katarina
8. Åbo Slott där fru Ebba Gustafsdotter vistades

³⁵ Drottning Katarina till Beata Gustafsdotter (Stenbock), Stegeborg 23.2.1553; tryckt i *Konung Gustaf den förstes registratur* XXIV, s. 37.

³⁶ Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Strömsholm 1.4.1591, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

Förväntningar, konflikter och stöd

Det framgår tydligt av änkedrottning Katarinas brev att korrespondensen bara utgjorde en del av kommunikationen mellan systrarna. Återkommande teman i brevväxlingen är planerade möten som skulle erbjuda möjligheter till djupare diskussioner. I ett typiskt brev från 1570-talet planerar drottning Katarina ett möte på Åland som hon innehade som livgeding. Av brevet framgår det – med tidstypiska ordval – att hennes syster Ebbas förlossning närmade sig vid midsommaren.³⁷

Wår systherligh kerlige helsen medh gudh then alsmechtigeste althid thil för[e]nne etc. [--] vi achthe os om gudh vil vnne os helsen thil ålland med thet forste och ther kunne varre j vår k[ära] systers leghenhet ath görre os selskap thith thett såge vi gärne, [--] på thett vår K[ära] S[yster] kunne thå få talle medh våre systhre ebbe och merthe och som vi hafue förnometh så er min³⁸ sijsther ebbes legenhetth så ath hun venther sigg nu om santhe johanes thid gudh giffue ath henne måthe gå vel [--] effther ath her är nu så vacker thid och sommer thil ath städhes så för se vi os ath vår K S lagher så sin leghenhetth ath vi må varre thil hope j thenne sommer³⁹

År 1573 hade drottning Katarina ordnat Ebbas och Klas Flemings bröllop i Stockholm.⁴⁰ Nu var det dags för systrarna att samlas för att stöda systemen vid hennes förlossning. Det var den ogifta systemen Märta samt systrarna i änkestånd, Katarina och Cecilia, som var tänkta att vara med, medan systemen Beata tydligt förväntades stanna kvar hos sin make och koncentrera sig på sitt eget hushåll. Även andra femtonhundratalsdokument berättar om mödrarnas och systrarnas samt mostrarnas och fastrarnas – tidvis även de manliga släktingarnas – närvaro vid förlossningar. Deras närvaro var viktig

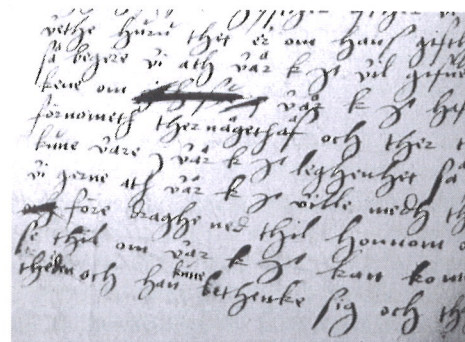
³⁷ Man har antagit att drottning Katarina inte vistades på Åland som änka (se t.ex. Hausen 1934, s. 76). Två av hennes bevarade brev är dock daterade på Kastelholms slott, Åland, och det finns åtminstone en kort hänvisning till hennes vistelse i fogderäkenskaperna år 1585. Ett brev av Per Brahe avslöjar till och med att änkedrottningen ordnade sin syster Ebbas barnsölsfest på Åland år 1577. Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Kastelholm 17.12.157...? och 3.12.1585, Skoklostersamlingen 2:5, SRA; Bailiff records Vol. KA 2812, f. 11r, FNA. Per Brahe till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Svartsjö 10.7.1577, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

³⁸ Här har drottningen och/eller skrivaren glömt bort den majestätiska pluralformen.

³⁹ Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Strömsholm 31.5.157...?, Skoklostersamlingen 2:5, SRA. Den sista siffran är oklar, möjligen 1575, men frågan är om den inte kan vara 1577, eftersom svågern Per Brahe då hade för avsikt att delta i fru Ebbas barnsöl på Åland. Per Brahe till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Svartsjö 10.7.1577, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

⁴⁰ Drottning Katarina till Hogenskild Bielke och Anna Svantesdotter Sture, 8.9.1573, Hogenskild Bielkes samling vol. 2, Bielkesamlingen E 1976, SRA.

även vid de festligheter – barnsöl, dop och kyrktagning – som ordnades efter förlossningen.⁴¹

Brev från Katarina till Cecilia.

I det här brevet – ett egenhändigt postscriptum som behandlar bl a broder Karls äktenskap – skriver änkedrottning Katarina till sin syster, grevinnan Cecilia, bland annat "K[ära] S[yster] gösthe flemingh hafuer hulpet os ath skrifue therfore er thethe bref så vel skrefueth". Den enda kända då levande Gösta (Gustav) Fleming, drottningens systemson, var vid denna tidpunkt ungefär två år gammal. Kanske hänvisar drottningen här till flera fläckar som finns på brevet och som kunde ha orsakats av ett lekande barn. Skoklostersamlingen 2:5, Svenska riksarkivet.

Katarinas brev till Cecilia ger ett exempel på hur dessa aristokratiska systrars liv präglades av födelser, giftermål och begravningar. Drottning Katarina var ofta centralfiguren vid dessa tillställningar och förlänade sin majestätiska prestige åt de familjehögtider som hon ordnade på sina gods i Sverige och på Åland. Det var bara i undantagsfall – om tiderna var speciellt oroliga eller om hon inte gillade bröllopet – hon inte var den som tog hand om sina närmaste släktingars festligheter. Hennes kvinnliga släktingar var välkomna att stanna hos henne under sin barnsängstid, och hennes gästfrihet beskrevs i stolta ordalag i släktingarnas brev och anteckningsböcker.⁴² Sådana här tilldragelser kunde binda systrarna tillsammans med en starkare samhörighetskänsla än den som normalt fanns mellan systrar och bröder. Men familjeförhållandena kunde också skilja systrarna, eftersom förplikt-

⁴¹ Drottning Katarina till Elsa Nilsson Gyllenstierna, Drottningholm 18.3.1608, Skoklostersamlingen 2:5, SRA; *Abraham Brahes Tidebok*, s. 5 och passim; "Några kalenderanteckningar av Erik Sparre", s. 29; Samuelson 1997, s. 163–164.

⁴² Drottning Katarina till Elsa Nilsson Gyllenstierna, Drottningholm 18.3.1608, Skoklostersamlingen 2:5, SRA; *Abraham Brahes Tidebok*, s. 5 och passim; "Några kalenderanteckningar av Erik Sparre", s. 29.

elser mot make och barn oftast gavs företräde.⁴³ I ett brev var Katarina besviken över sin syster Cecilias frånvaro:

wår Käre syster hade acted att [wele] besökie os her på strömsholm thenne tilstundende påsche högtijd, men wår Käre syster är bliffuen förhindred för frw brites suagheet schull, Så tyches os iche wäl ware att wår Käre syster iche schulle haffue lägenhet att Komme hijtt till oss, gudh alzmetig hielpe frw brithe till helsen igenn [--]⁴⁴

”Fru Brita” var antagligen Cecilias svärdotter, fru Birgitta Johansdotter Bielke, som just hade fött en postum son efter sin nyligen framlidne make.⁴⁵ Svärdottern och sonsonen vistades hos Cecilia, och i det här fallet var det omsorgen om dem som fick företräde. Det finns även andra brev som avslöjar att Cecilia inte alltid hörsammade sin kungliga systers inbjudan. I ett brevkoncept förklarar grevinnan sin frånvaro med sitt eget hälsotillstånd. Hon menar att det gör så ont i hennes ögon att hon inte kan vistas utomhus men lovar resa till sin kungliga syster och ”alle gode uäner” ”om gudh uill unne migh hellsen”.⁴⁶

Trots att grevinnans skäl var legitima är det ändå viktigt att påpeka att ursäkter var nödvändiga. Om ens syster var drottning gick det inte att direkt avböja en inbjudan – och även inom den allmänna systerliga och broderliga retoriken var det inte artigt att vägra någons begäran utan några förklaringar.⁴⁷ Det var typiskt att hänvisa till force majeure, och hälsotillståndet var en viktig och ofta trovärdig ursäkt för alla slags fördröjningar.

Lika typiska som ursäkter var meningar av typen ”Så tyches os iche wäl ware” som drottning Katarina ofta använde när hon var missnöjd med något som pågick. ”H K Systher gudh veth ath thet går os icke ringhe thil hierthet ath wår bror karl vil så lithet bethenke huadh hans besthe kan varre”, skrev hon år 1577, när hon var missnöjd med sin bror Karls giftermålsplaner. Orden om Karls giftermål ingår i drottning Katarinas postscriptum, som verkar vara egenhändigt. Möjligen hade den känsliga frågan avsiktligt sparats till postscriptum så att avsändaren inte skulle behöva dela sina familjeangelägenheter med sin skrivare. Katarina blev uppretad när hon tänkte att Karl skulle försumma

[--] huad han hafuer bekometh efther våre salige käre förelhdere och vi hafue så äfthe skrefuet honnom thil vårt kärilige och systerlige rådth och förmanth honom ath han bethencke sig och sthele sine saker så att thet kunne vare honom godhe och hans förwänther till någhet gledhe men han hafuer jcke en gång velet skrefueth os [--] K Systher efther vi icke vethe huru thet är om hans giftherzmål så begere vi ath wår K S vil gifue os kene om wår K S hafuer förmometh ther någethåf [--] om [--] han kune bethenke sig och thaghe godheråd och lydhe Them som honom vel velle.⁴⁸

Det kan påpekas här att Katarina betonar att hon har gett sina ”kärilige och systerlige råd” – hon talade inte om sin kungliga vilja när det var familjeangelägenheter som gällde. Samtidigt förväntade hon dock att brodern skulle ”lyda” dem som ville honom väl – en möjlig hänvisning till den auktoritet som Katarina ändå tyckte sig ha som äldre syster och drottning. Konflikten som behandlas här torde ha anknytning till broder Karls planer att ge sin gård Tofta som morgongåva till sin blivande maka. Detta var något som drottning Katarina protesterade mot även senare.⁴⁹

Olika spänningar kan alltså finnas mellan de aristokratiska syskonen, och det är uppenbart att även den kungliga storasystemens önskemål kunde trotsas i praktiken, om ock inte öppet. Men brevväxlingen berättar också om hjälp och förmedlan. Katarina gjorde sitt bästa för att hjälpa sina syskon då de råkade i svårigheter. Svårigheterna kan låta dramatiska, fast de inte var så ovanliga bland aristokratin under 1500-talet: bland annat begick brodern Arvid ett dråp, medan brodern Erik rymde och gifte sig med sin kusin Malin. I sådana här fall vädjade Katarina till Johan III och hertig Karl, sina styvsöner, om nåd för förbrytarna.⁵⁰

Syskonens hälsotillstånd var också en orsak till oro som återkommer i brevväxlingen. I ett brev beskrev drottning Katarina sin oro över sin syster Ebbas sjukdom. Hon listade läkemedel som var tillgängliga för tidens aristokratiska kretsar och som hon själv hade använt när hon hade varit sjuk:

Bora syrop eller Conferua och tess watn är godtt att bruka för hiertestyrkningh [--] för sompn och för huffudet, wethe wij inted bättre än lactuka och lactucafröe tilhope stött med mandel och mengt med lited rosewatt, och binde thed wid tinningerna. Then

⁴⁸ Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Kastelholm 17.12.1577, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

⁴⁹ Lahtinen 2007a, s. 151–152; Lahtinen 2007b, s. 193–194. Om morgongåvoinstitutet se Korpiola 2004, s. 47–52.

⁵⁰ Johan III till drottning Katarina 12.3.1574, Riksregistratur (RR) 1574, f. 48r–v, SRA; Hertig Karl till drottning Katarina 4.5.1574, Hertig Karls registratur (HKR) 1574, f. 31r, SRA; Hertig Karl till drottning Katarina, Nyköping 11.1.1599, Hertig Karls registratur 1599, SRA; drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Strömsholm 5.11.1597 och Stockholm 5.3.1600, Skoklostersamlingen 2:5, SRA; Lahtinen 2007a, s. 146.

⁴³ Se t.ex. Harris 2002, s. 201–203.

⁴⁴ Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Strömsholm 1.4.1591, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

⁴⁵ Lahtinen 2007a, s. 119, 149–150.

⁴⁶ Cecilia Gustafsdotters (Stenbock) brevkoncept till drottning Katarina, skrivet i Bjärno, odaterat men skrivet omkring juli 1594, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

⁴⁷ Koskinen 2005, s. 242–243.

alzmechtige euige gudh giffue att wij måtte få gode tijdender ifrå henne, Och begäre att wår K[ära] syster will med dz första lathe os förnimma någer tidender ifrå wår K[ära] syst[er], förty gudh weet, att wij icke åhr wel tilfridz för ån wij få förnimma wår K[ära] systems legenzh [--]⁵¹

Politisk oro och systerlig hjälp

I systrarnas brevväxling speglas även 1590-talets maktkamp mellan drottning Katarinas styvson, hertig Karl (den blivande Karl IX), och den unga kungen Sigismund. Omkring år 1597 hade hertigen redan fått ett fast grepp om makten i rikets västra del, men fru Ebbas make, Klas Fleming, försvarade kung Sigismunds position i östra delen av riket, Finland och Livland. Samma år dog dock ”den giftige Flemmingen”, som han beskrevs av hertig Karl. Under de följande åren krossades kung Sigismunds anhängare.

De flesta medlemmarna i familjen Stenbock hade stött Sigismund, och de fick nu uppleva hertigens vrede. Olof Gustafsson avrättades, brodern Karl fängslades, och bröderna Arvid och Erik var tvungna att fly till Danmark. Även många andra adelsmän flydde från Sverige till Polen, Danmark och Tyskland, medan deras hustrur ofta stannade i riket. Adliga fruar skulle inte lika sannolikt hamna på schavotten som sina makar, eftersom de inte antogs ha spelat någon huvudroll i politiska intriger.⁵²

Ebba Gustafsdotter tillhörde emellertid de aristokratiska kvinnor som helt öppet tog parti mot hertigen. Efter sin mans död år 1597 svor fru Ebba i ett brev till sin syster Katarina, att hon skulle rentvå sin man från hertigens fiendliga beskyllningar, i enlighet med vad hon hade lovat honom kort före hans död:

Doch öfwer alt thette sorglige fråfelle, är mig till att beklage Vtöfwer både för Gud och menniskior, den tillwytelse H[ans] F[ur]stlige N[å]de Hertig Carl efter osanfärdigh berättelse min Käre Sal. Herre både mundtligen så och medh Prent och skrifwelser tillwidt haff[ve]r. Hwilcket Doch, aldrih Vthi sanning bewises kan, hwilcket Gud den alz:tigste i himmelen wthi Klagar, att den sitt Fädernesland så troligen och medh så mödesam tienst tient haff:r, skall [--] så belönt blifwe.

Täncker och icke, annerlunde till att stelle min saak om Gud den alz:tigst täckes Vnne migh lijffwet, att efter min K[äre] Framledne Herres högste begären, [--] att iagh [--] icke låte den förwytelse genom [--]⁵³

⁵¹ Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Strömsholm 20.7.1588, Skoklostersamlingen 2:5, SRA. Se också Ödberg 1909, s. 31.

⁵² Lahtinen 2007a, s. 151.

⁵³ Ebba Gustafsdotter (Stenbock) till drottning Katarina, Åbo Slott 5.6.1597, Kopiokirja / Kopiaeboken 1592–1601, s. 131–132, FNA.

Fru Ebbas brev kan delvis läsas som en privat berättelse till system som anförtroddes de problem som hade uppstått. Det kan dock också tolkas som ett politiskt ställningstagande och en anhållan om hjälp. I samma brev ingår det inledningsvis citerade stycket där Ebba beskriver sin makes död. Hon ville med sin beskrivning avvärja hertigens och andras påstående gällande omständigheterna kring Klas Flemings död. Det lär ha ryktats om att han antingen blev förgiftad eller begick självmord.⁵⁴

Fru Ebba deltog i politiska förhandlingar och i försvaret av Åbo slott. När hertig Karl belägrade slottet hösten 1597 fängslade han sin kusin Ebba, hennes döttrar och andra kvinnor som hade stannat kvar på slottet. All deras egendom konfiskerades och de sattes i fångenskap (eller husarrest) i Stockholm. Den enda äkta sonen, Johan Fleming, avrättades år 1599, när hertig Karl gjorde sitt andra fälttåg till Finland.⁵⁵

För Ebbas släktingar var dessa tider fulla av oro, vilket också framgår av de bevarade breven. Vid slutet av hösten 1597 skrev drottning Katarina till sin syster Cecilia, att hon inte visste var syster Ebba nu befann sig.⁵⁶ Lite senare kom dock nyheter från syster Märta, som verkar ha varit hos Ebba; kanske hade hon till och med varit med Ebba på Åbo slott. Det verkar som om Ebba hade blivit mycket sjuk, och drottning Katarina beskrev sin oro:

[--] önske aff tän alsmechtige såm alth fförmå ath han ville vare hänes hiälp ath hon måte leffue ån nu någen tid mäd sine barn och vij såm åre hänes syskien och flere hänes väner måte haffue tän hugnat ath hon måte ån en gång kåme till sin hälse och styrkie igån och kune väll tänkie ath tän store hiärtens sårg och fförfölielse såm hon haffuer haff tänne fframledne tidh haffuer varet orsaken til hänes suaghet tän nådige gud såm haffuer låffuat ville vare alle ånker och ffaderlöses tröst han hugsuale häne och ås fflore och tår vår käre syster haffuer ffåt någen bud säden iffrå vår syster ffru ebbe begäre vij ath vår syster ville late ås tåd fför nim[ma] mäd tåd förste [--] och kune nu inte vare till ffreds fför ån vij ffå vete huru tåd bliffuer mäd vår k syster ffru ebbe gud giffue ås gode tiender.⁵⁷

Det var sällan drottningen kommenterade öppet tidens maktkamp i de brev som bevarats – det skulle ju ha varit farligt, med tanke på att många brev kunde råka i fiendens händer. Drottning Katarinas systerdöttrar råkade i

⁵⁴ Lahtinen 2007b, s. 194.

⁵⁵ ”Convol. IV 1599” innehållande ”Fru Catharina Flemmings skrifteliga Relation om sin Broder, Herr Johan Flemming, af den 15 Dec. 1643”, Acta Historica 1599, FNA. Anu Lahtinen 2003, s. 224; Lahtinen 2007c i dess helhet.

⁵⁶ Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Strömsholm 5.11.1597, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

⁵⁷ Drottning Katarina till Cecilia Gustafsdotter (Stenbock), Strömsholm 4.12.1597, Skoklostersamlingen 2:5, SRA.

svårigheter när några brev, skrivna i chiffer, hittades hos dem.⁵⁸ I det ovan nämnda brevet använde drottningen dock ett ganska starkt ord, " förföljelse", som avslöjar hennes sympatier. Hertig Karl visade viss misstro mot sin "kära moder" Katarina och plundrade hennes förläningar på Åland.⁵⁹

Så småningom blev Ebba bättre, och år 1602 övertalades hertigen att ge henne tillbaka en del hennes egendom. I praktiken var det svårt för henne att återta sina gårdar, och det framgår av dateringar av brev som skrevs i familjekretsen under åren 1602–1613 att fru Ebba och hennes två överlevande döttrar oftast vistades hos änkedrottning Katarina. Deras egna brev har oftast daterats hos henne på Strömsholms slott. Breven kan alltså även indirekt berätta om systrarnas samvaro och det praktiska stöd de erbjöd varandra.⁶⁰

Drottning Katarinas auktoritet hjälpte utan tvivel fru Ebba i hennes svårigheter. Av olika brev framgår dock att också den ogifta system Märta spelade en viktig roll som stöd för sin syster. Även tidigare hade det nämnts att Märta vistades i sina systrars, speciellt änkedrottningens sällskap. Hon hade meddelat nyheter om systrarnas hälsotillstånd. Hon förmedlade också olika önskemål till drottning Katarina och meddelade sina släktingar hur dessa hade mottagits. Dessutom tog hon hand om sin systemsons dotter, för vilket hon tackades hjärtligt av flickans far, Abraham Brahe.⁶¹ Kanske var det liknande tjänster som inspirerade en bekant till familjen att "[--] helse min Morker jomfru Merthe medh min ödmiuke och sonlig tiensth".⁶² Ordet "morker" (kära moder) kan ha skrivits lekfullt eller på allvar; hur som helst blev Märta här framställd som en moderlig auktoritet och hjälpare.

⁵⁸ Svenska riksdagsakter IV, s. 423–424.

⁵⁹ Rasmus Henrikssons rapport från Åland, 1596, Acta historica 1596, FNA; Hertig Karls befallningsbrev, 15.7.1597, HKR 1597 II, f. 38v–38(b)r, SRA; Hertig Karl till drottning Katarina, Nyköping 11.1.1599, HKR 1599, SRA; Hausen 1934, s. 88.

⁶⁰ Brita Stenbock till Anna Banér, Strömsholm 15.7.1603, Stenbockska familjepapper E 5658, Stenbockssamlingen, SRA; Ebba Gustafsdotters (Stenbock) skuldsedel, Strömsholm 26.6.1604, Biographica Minora (Ebba Fleming (sic!)), LUB; Märta Gustafsdotter (Stenbock) till Abraham Brahe, Drottningholm 20.4.1608 och 3.6.1608, Skoklostersamlingen 2:7, SRA; Drottning Katarina till Abraham Brahe 28.1.1606 och 14.4.1610, Skoklostersamlingen 2:6, SRA; *Abraham Brahes Tidebok*, s. 48, 61; Lahtinen 2007a, s. 152.

⁶¹ Abraham Brahes brevkoncept till Märta Gustafsdotter (Stenbock), 12.4.1608, Skoklostersamlingen 2:8, SRA. Dokumentet finns bland brev som har riktats till Märtas syster Cecilia. Om svaret se Märta Gustafsdotter (Stenbock) till Abraham Brahe, Drottningholm 20.4.1608, Skoklostersamlingen 2:7, SRA.

⁶² Arvid Eriksson (Stålarms) till Klas Fleming, Narva 22.1.1590, Acta Historica 1590, FNA. Tvärt emot vad som har skrivits på dokumentet av arkivarien är det utan tvivel jungfru Märta som här kallas "morkär".

Under de oroliga tiderna år 1597 och 1598 var det just Märta som stannade hos den fängslade Ebba – det hänvisas nämligen till hennes närvaro i flera brev. Som ogift och juridiskt sett omyndig mö hamnade Märta ofta i skuggan av sina systrar och bröder,⁶³ men det var kanske just hennes mindre betydande roll i politiska och ekonomiska sammanhang som gav henne möjligheten att stanna i Stockholm och förmedla nyheter. Hade hennes kungliga syster försökt göra detsamma hade det säkert väckt för mycket uppmärksamhet och oro.

Slutsatser

I den här artikeln har jag diskuterat svenska familjebrev, speciellt brevväxlingen mellan de aristokratiska systrarna Stenbock. Både brevretoriken och innehållet i breven har gett insikter i sociala relationer i tidigmoderna familjekretsar. Av materialet framgår att det fanns betydande hierarkier mellan familjemedlemmarna, till och med bland syskon. Å andra sidan är det tydligt att hierarkiska strukturer inte förhindrade känslomässiga band mellan aristokratiska systrar. Breven berättar inte bara om olika konflikter och spänningar utan också om lojalitet och ömsesidig hjälp.

I sina brev tillämpade systrarna i praktiken reglerna i den medeltida *ars dictandi*, fast deras kunskaper i brevretorik kan ha varit mera praktiska än teoretiska.⁶⁴ Tidens adliga personer hade kunskaper om hur brev borde utformas, och de kände till vilka tilltalsuttryck som var adekvata och hur t.ex. begäran skulle förberedas genom noggrant tillämpande av principer i *ars dictandi*.⁶⁵ Säkert fick också de aristokratiska korrespondenterna hjälp från sina skrivare och andra skrivkunniga tjänare. Nyare forskning av både språk, stil och historisk kontext kommer säkert att ge mera information såväl om brevväxlingen som om systrarnas sociala förhållanden.

⁶³ Se t.ex. hur Märta nämns i arvskiftet mellan Gustaf Olofssons (Stenbock) och Brita Eriksdotters (Leijonhufvud) barn, Strömsholm 16.5.1584, Släktarkiven: Stenbock 1aa, De la Gardieska samlingen, LUB.

⁶⁴ Se t.ex. Pedagogiska källskrifter II, s. 11.

⁶⁵ Koskinen 2005.

Källor och litteratur

Arkiv

Finlands nationalarkiv (Kansallisarkisto), FNA

Acta Historica

Biographica: Kupiainen, Henrik Henriksson

Kopiokirja / Kopieboken 1592–1601 (mikrofilm)

Voudintilit / Fogderäkenskaper (mikrofilm)

Lunds universitetsbibliotek, LUB

De la Gardieska Samlingen

Biographica Minora

Historiska handlingar

Slägtarkiven

Stenbock

Svenska riksarkivet, SRA

Bielkesamlingen

Hogenskild Bielkes samling

Biographica

Fleming

Ericssbergsarkivet

Autografsamlingen (mikrofilm)

Hertig Karls registratur

Riksregistratur

Skoklostersamlingen 2

Stenbockssamlingen

Stenbockska familjepapper

Uppsala universitetsbibliotek, UUB

Handlingar och brev rörande släkten Bielke

Internetkällor

Svenska akademiens ordbok, <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>

Tryckta källor

Abraham Brahes Tidebok, red. Carl Magnus Stenbock – Reinhold Stenbock, Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag 1920.

Erik Flemings jordeböcker – Erik Flemings maakirjat, red. Aulis Oja, Helsingfors: Statsarkiv 1964.

Historiska märkvärdigheter till upplysning af Swenska häfder 2, red. Samuel S. Loenbom, Stockholm: Kongl. Finska Boktryckeriet 1767.

Konung Gustaf den förstes registratur XXIV (1553, 1554), red. Johan Axel Almquist, Stockholm: Riksarkivet 1906.

”Några kalenderanteckningar av Erik Sparre”, red. Walde, O., *Personhistorisk tidskrift* 1922: 23, s. 23–38.

Pedagogiska källskrifter II, red. B. Rud. Hall, Lund: Aktiebolaget Skånska centraltryckeriet, 1936.

Svenska riksdagsakter IV, 1597–1598, red. Torvald Höjer – Lars Sjödin, Stockholm: Kungliga boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner 1909.

Litteratur

Anthoni, Eric. 1937. *Konflikten mellan Hertig Carl och Finland. Avvecklingen och försoningen*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Davidoff, Leonore. 1995. *Worlds Between. Historical Perspectives on Gender & Class*, Cambridge: Polity Press.

Daybell, James. 2001. ”Introduction”, *Early Modern Women’s Letter Writing, 1450–1700*, ed. James Daybell, Basingstoke–New York: Palgrave, s. 1–15.

Daybell, James. 2006. *Women Letter-Writers in Tudor England*, Oxford: Oxford University Press.

Elgenstierna, Gustaf. 1932. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser VII*. Schildt–Sture, Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.

Fries, Ellen. 1895. *Teckningar ur svenska adelns familjelif*, Stockholm: P.A. Norstedt & söners förlag.

Hakanen, Marko – Koskinen, Ulla. under utg. ”From ’friends’ to ’patrons’. Transformations in the social power structure as reflected in the rhetoric of personal letters in sixteenth- and seventeenth-century Sweden”, *Journal of Historical Pragmatics* 10.

Hansson, Stina. 1988. *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg: Göteborgs universitet.

Hansson, Stina. 1991. *Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650-1720*, Göteborg: Göteborgs universitet.

Hansson, Stina. 1993. *Salongsretorik. Beata Rosenhane (1638–74), hennes övningsböcker och den klassiska retoriken*, Göteborg: Göteborg universitet.

Harris, Barbara J. 2002. *English Aristocratic Women, 1450–1550. Marriage and Family, Property and Careers*, Oxford: Oxford University Press.

Hasselberg, Ylva. 1998. *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856*, Uppsala: Uppsala universitet.

Hausen, Reinhold. 1934. *Kastelholms slott och dess borgherrar*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Kooijmans, Luuc. 1997. *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Korhonen, Anu. 2002. ”Constructing Emotion in a Culture of Hierarchies: A Love Story”, *Time Frames. Negotiating Cultural History*, ed. Anu Korhonen – Kirsi Tuohela, Turku: Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, s. 57–73.

- Koskinen, Ulla. 2005. "Friends and brothers. Rhetoric of friendship as a medium of power in late-16th-century Sweden and Finland", *Scandinavian Journal of History* 30, s. 238–248.
- Koskinen, Ulla. 2009. "Kirjeen kirjoittamisen taito", *Keskiajan avain*, toim. Marko Lamborg – Anu Lahtinen – Susanna Niiranen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki (utkommer år 2009).
- Lahtinen, Anu. 2003. "Könspecifika maktpositioner inom ätten Flemings familjekrets under 1500-talet", *Kön makt våld. Konferensrapport från det sjunde nordiska kvinnohistorikermötet 8–11 augusti 2002, Göteborg*, red. Eva Helen Ulvros, Göteborg: Historiska institutionen, Göteborg universitet, s. 220–227.
- Lahtinen, Anu. 2004. "Familjen i senmedeltida brev", *Finsk tidskrift*, s. 137–144.
- Lahtinen, Anu. 2006. "Suojatit, apurit ja kiistakumppanit. Flemingin sukupiirin vähäosaiset jäsenet", *Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 47*, toim. P. T. Kuusiluoma, Helsinki: Suomen Sukututkimusseura, s. 75–100.
- Lahtinen, Anu. 2007a. *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lahtinen, Anu. 2007b. "'There's No Friend like a Sister': Sisterly Relations and the Rhetoric of Sisterhood in the Correspondence of the Aristocratic Stenbock Sisters", *The Trouble with Ribs: Women, Men and Gender in Early Modern Europe*, ed. Anu Korhonen – Kate Lowe, http://www.helsinki.fi/collegium/e-series/volumes/volume_2/, Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, s. 180–203.
- Lahtinen, Anu. 2007c. "Svenska slottsfruar på 1500-talet", *Kvinnor och politik i det tidigmoderna Norden. Rapport till 26:e Nordiska historikermötet i Reykjavik den 8–12 augusti 2007*, red. Åsa Karlsson Sjögren, Reykjavik: Reykjavík háskólaútgáfan – Íslands universitets förlag, s. 115–134.
- Lahtinen, Anu. 2007d. "Mikael Agricola aatelisvallan verkostoissa", *Agricolan aika*, toim. Kaisa Häkkinen – Tanja Vaittinen, Helsinki: BTJ-Kustannus, s. 24–35.
- Larsson, Inger. 2003. *Svenska medeltidsbrev. Framväxten av ett offentligt skriftspråk*, Stockholm: Norstedts.
- Larsson, Lars-Olof. 2002. *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?*, Stockholm: Prisma.
- Leskelä-Kärki, Maarit. 2002. "Passive to Active: The Lived Spaces of a Religious Woman", *Time Frames. Negotiating Cultural History*, ed. Anu Korhonen – Kirsi Tuohela, Turku: Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, s. 105–123.
- Leskelä-Kärki, Maarit. 2003. "Towards a Cultural History of Sisterhood: The Lives and Writings of the Krohn Sisters", *Kön makt våld. Konferensrapport från det sjunde nordiska kvinnohistorikermötet 8–11 augusti 2002, Göteborg*, red. Eva Helen Ulvros, Göteborg: Historiska institutionen, Göteborg universitet, s. 131–139.
- Leskelä-Kärki, Maarit. 2006. *Kirjoittajan maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Norrhem, Svante. 2003. "Normbryterska eller ansvarstagande hustru?", *Maktens skiftande skepnader*, red. Börje Harnesk, Umeå: Institutionen för historiska studier vid Umeå universitet, s. 141–156.
- Samuelson, Jan. 1994. "1500-talets sätesgård som centrum för bygdens offentliga liv", *...och fram träder landsbygdens människor...*, ed. Peter Aronsson – Börje Björkman – Lennart Johansson, Växjö: Högskolan i Växjö, s. 162–173.

- Samuelson, Jan. 1997. "En god och förnuftig matmoder. Adelskvinnor under stormaktsväldet", *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, red. Eva Österberg, Stockholm: Atlantis, s. 287–304.
- Swabey, Fiona. 1999. *Medieval Gentlewoman. Life in a Widow's Household in the Later Middle Ages*, Phoenix Mill: Sutton Publishing Limited.
- Tanskanen, Sanna-Kaisa. 2003. "'Best patterns for your imitation'. Early modern letter-writing instruction and real correspondence", *Discourse Perspectives on English*, ed. Risto Hiltunen – Janne Skaffari, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 167–195.
- Tiisala, Seija. 2004. "Power and politeness. Languages and salutation formulas in correspondence between Sweden and the German Hanse", *Journal of Historical Pragmatics* 5, s. 193–206.
- Utterström, Gudrun. 1968. *Fem skrivare. Metta Ivarsdotters brev till Svante Nilsson. Studier i senmedeltida svenskt brevspråk*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Ödberg, Fridolf. 1907. "Fru Anna Hansdotter Tott och hennes tid (1478–1459)", *Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2, s. 1–48.
- Ödberg, Fridolf. 1908. "Om Hogenskild Bielkes moder, fru Anna Hogenskild till Dala och Åkerö, och hennes tid (1513–1590) I", *Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2, s. 6–84.
- Ödberg, Fridolf. 1909. "Om Hogenskild Bielkes moder, fru Anna Hogenskild till Dala och Åkerö, och hennes tid (1513–1590) II", *Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2, s. 1–87.

Bilaga 1: Släkttavla: Systrarna Stenbock och deras familjekrets

